

OGAHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARI: TARIXNAVISLIK MAHORATI VA MANBAIY AHAMIYATI

Saidjonova Gavharoy Dilshodjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti

filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada XIX asr Xorazm adabiy muhitining yirik vakili Muhammad Rizo Ogahiyning “Zubdat ut-tavorix” asari tarixnavislik an‘analariga qo‘shgan hissasi, uning tuzilishi, mazmun doirasi va metodologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, asarning tarixiy manba sifatidagi ishonchliligi, badiiy-tarixiy uslubi va o‘z davri ijtimoiy-siyosiy hayotini yoritishdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ogahiy, Xorazm, tarixnavislik, xronika, manbashunoslik, saroy tarixchiligi, “Zubdat ut-tavorix”.

Abstract: The article analyzes the contribution of the work "Zubdat ut-tavorikh" by Muhammad Riza Ogahiy, a prominent representative of the 19th century Khorezm literary environment, to the historiographical traditions, its structure, content scope and methodological features. Also, the reliability of the work as a historical source, its artistic and historical style and its significance in illuminating the socio-political life of its time are scientifically examined.

Keywords: Ogahiy, Khorezm, historiography, chronicle, source studies, palace historiography, "Zubdat ut-tavorikh".

Аннотация: В статье анализируется вклад произведения «Зубдат ут-таворих» Мухаммада Ризы Огахия, видного представителя хорезмской литературной среды XIX века, в историографическую традицию, его структура, содержательный объём и методологические особенности. Также научно исследуются достоверность произведения как исторического источника, его

художественно-исторический стиль и значение в освещении общественно-политической жизни своего времени.

Ключевые слова: Огахий, Хорезм, историография, хроника, источниковедение, дворцовая историография, «Зубдат ут-таворих».

Turkman, Xorazm va umuman Movarounnahr hududida XVIII–XIX asrlar tarixini o‘rganishda manbalar juda cheklangan bo‘lib, shu bois yozma tarixiy asarlar alohida manbashunoslik qimmatiga ega. Shunday noyob manbalardan biri — Ogahiyning “Zubdat ut-tavorix” asaridir. Bu xronika bir tomondan saroy tarixchisi sifatidagi muallifning kuzatuvlariga tayanadi, ikkinchi tomondan o‘z davrining siyosiy jarayonlarini adabiy-badiiy ifoda bilan uyg‘unlashtiradi. Asar Xiva xonligining XIX asrining birinchi yarmi voqealarini qamrab olib, hududning siyosiy, ijtimoiy, harbiy va madaniy hayotiga doir qimmatli ma’lumotlarni beradi. Maqolada mazkur asarning mazmuni, uslubi, manba sifatidagi qiymati hamda Ogahiy tarixnavislik maktabidagi o‘rni atroflicha yoritiladi.

“Zubdat ut-tavorix” Ogahiy tomonidan 1831–1842-yillar oralig‘ida yozilgan bo‘lib, Xiva xonlari — Ollaquli, Rahimquli va Muhammad Aminxon davrini aks ettiradi. Asar ko‘proq saroy buyurtmasi bilan yozilgan bo‘lsa-da, muallif voqealarni faqat madh yo‘sinda emas, balki tanqidiy fikrlar bilan ham yoritadi. Ogahiyning bu yondashuvi uni o‘z zamonasining ichki jarayonlariga xolisona qaray olgan tarixchi sifatida ko‘rsatadi. Asarning asosiy manbalari:

- saroy arxiv hujjatlari,
- Ogahiy ishtirok etgan yoki guvoh bo‘lgan voqealar,

•xalq og‘zaki rivoyatlari; oldingi tarixiy asarlar: Munisning “Firdavs ul-iqbol”i, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk”i. Bu manbalar uyg‘unligi Ogahiyning tarixnavislik mezonlariga amal qilganini ko‘rsatadi.

Asar 19-asrning birinchi yarmida Xiva xonligi hayotida yuz bergan siyosiy voqealar ketma-ketligiga asoslanadi. Tuzilish jihatdan xronologik tartibga ega. Asarda yoritilgan asosiy yo‘nalishlar:

1. *Xonlikdagi siyosiy boshqaruv.* Ogahiyning yozishicha, xonlikdagi markazlashuv jarayonlari, hokimiyat almashinuvi, xonlarning davlatni idora qilishdagi uslublari batafsil tasvirlangan. Muallif Ollaqulixonning davlatni mustahkamlash yoʻlidagi islohotlarini eʼtirof etadi, ammo ayrim xonlar davrida ortiqcha soliq va harbiy yurishlardagi beqarorlikni ham tanqid qiladi.

2. *Harbiy yurishlar va tashqi siyosat.* Asarda qozoq, turkman, qoraqalpoq qabilalari bilan munosabatlar, shuningdek, Buxoro amirligi va Eron bilan boʻlgan siyosiy aloqalar atroflicha yoritilgan. Ogahiy baʼzan harbiy yurishlarning samarasizligini ochiq aytadi — bu esa xronikaning tarixiy xolisligini oshiradi.

3. *Ijtimoiy-iqtisodiy hayot.* Muallif dehqonchilik, sugʻorish tizimi, savdo yoʻllari, hunarmandchilik kabi sohalarning holatini tasvirlar ekan, xalq turmush darajasi haqida ham muhim maʼlumotlar beradi.

4. *Madaniy muhit va ilmiy hayot.* Ogahiy faqat tarixchi emas, balki shoir va tarjimon ham boʻlgani uchun asarda Xiva madaniy hayotiga oid qimmatli eslatmalar bor. Xonlikdagi adabiy anjumanlar, sheʼriyat ixlosmandlariga berilgan eʼtibor, saroy kutubxonasi faoliyati ham tasvirlangan.

5. *Xronikal uslub.* Asar Sharq tarixnavisligining anʼanaviy xronika — yilma-yil bayon tamoyiliga asoslanadi. Ogahiy har bir voqeani sanasi va joyini aniq koʻrsatishga harakat qiladi.

6. *Badiiylik va tarixiylik uygʻunligi.* Ogahiy shoir sifatida baʼzi voqealarni badiiy boʻyoqlar bilan tasvirlaydi. Ammo bu boʻyoqlar tarixiy aniq-likni buzmaydi, balki matnning oʻqimlilikini oshiradi. Asarda arabiy va forsiy uslub elementlari, sajʼlar, metaforalar keng qoʻllangan.

7. *Tanqidiy yondashuv.* Ogahiy saroy tarixchisi boʻlsa-da, xonlarning kamchiliklarini yashirmaydi. Ayniqsa, iqtisodiy siyosatdagi nohaqliklar va ortiqcha soliq masalalarini tanqid qilishi muallifning dadilligidan dalolat beradi.

8. *Tarixiy shaxslar portreti.* Asarda davlat arboblari, qo‘mondonlar, ulamo va san’atkorlar haqida individual portretlar yaratilgan. Muallif ularning fazilatlarini va nuqsonlari haqida mulohazalar bildiradi.

9. *XIX asr Xorazm tarixining asosiy manbalaridan biri.* Ko‘pchilik tarixchilar ta’kidlaganidek, “Zubdat ut-tavorix” — o‘sha davr voqealarini o‘rganishda yagona ishonchli manbalardan biridir. Chunki Ogahiy ko‘plab voqealarning bevosita guvohi bo‘lgan.

10. *Harbiy-siyosiy jarayonlarning batafsil yoritilishi.* Xonlikning qo‘shni davlatlar bilan munosabatlari, diplomatik qarorlar va harbiy yurishlar haqida berilgan ma’lumotlar keyingi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

11. *Etnografik va ijtimoiy tafsilotlar.* Qabilalararo munosabatlar, milliy tarkib, urf-odatlar, xalq turmushi — bularning barchasi zamonaviy etnologiya va sotsiologiya uchun muhim materialdir.

12. *Ogahiyning subyektiv yondashuvi.* Ba’zan muallif saroy siyosatiga yaqin turadi, ammo bu subyektivlik asarning umumiy tarixiy ahamiyatiga jiddiy putur yetkazmaydi. Aksincha, saroy ichki hayotining nozik tomonlarini yoritgani bilan asarning qimmati oshadi.

“Zubdat ut-tavorix” nafaqat Xiva xonligining XIX asr tarixini qamrab olgan mukammal xronika, balki o‘z davrining siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotini har tomonlama aks ettirgan noyob tarixiy manbadir. Ogahiyning tarixnavislik mahorati, tanqidiy fikr yurita olishi, voqealarni aniq manbalar asosida bayon qilishi asarni Sharq tarixshunosligi an’anasida muhim o‘rin egallashiga sabab bo‘lgan. Asar bugungi kunda ham Turkiston tarixi, Xorazm siyosiy tizimi, O‘rta Osiyo xalqlari o‘zaro munosabatlari va madaniy hayotini tadqiq etishda beqiyos ilmiy manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ogahiy M.R. Zubdat ut-tavorix. Qo‘lyozmalar fondi nashrlari.
2. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. – Toshkent: Fan, turli nashrlar.

3. Jo‘raboev T. Xorazm tarixnavislik maktabi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
4. Muhammad Yusufjonov. Xiva xonligi tarixi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2012.
5. Sodiqov A. O‘rta Osiyo tarixshunosligi. – Toshkent, 2020.